

**ÜMUMPEDAQOJİ PROBLEMLƏR
GENERAL PEDAGOGICAL PROBLEMS
ОБЩЕПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ**

UOT 37.01

Mübariz Tahir oğlu Süleymanov

Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filialının baş müəllimi,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0001-7544-3437>

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(4\).25-29](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(4).25-29)

**YUXARI SİNİF ŞAGİRD LƏRİNİN ÖZÜNÜTƏHSİLƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN
PRIORITYET MƏSƏLƏLƏRİ**

Mubariz Tahir Suleymanov

senior lecturer at the Qazax branch of Baku State University,

doctor of philosophy in pedagogy

**PRIORITY ISSUES OF INVOLVING UPPER SECONDARY SCHOOL STUDENTS
IN SELF-EDUCATION**

Мубариз Тахир оглы Сулейманов

старший преподаватель Газахского филиала Бакинского Государственного Университета,

доктор философии по педагогике

**ПРИОРИТЕТНЫЕ ВОПРОСЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ
В САМООБРАЗОВАНИЕ**

Xülasə. Özünütəhsil – şagirdin meyl və maraqlarına uyğun olaraq, müəllimin rəhbərliyi altında həyata keçirilən təhsil formasıdır. Özünütəhsil bir növ daxili tələbatın təzahür forması kimi də qeyd edilir. Tərəqqi edən cəmiyyətlərdə daim innovasiyalara, yaradıcı və kreativ ideyalara daha çox ehtiyac duyulur bu da öz növbəsində özünütəhsilin nə dərəcədə vacib olduğunu sübut edir. Özünütəhsil şagirdlərdə özünəinam və özünüqiymətləndirmə kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Açar sözlər: *özünütəhsil, maraq, meyl, təlim, qabiliyyət, səriştə, dinamiklik, internet, yaradıcı, idrak, müəllim*

Abstract. Self-education is a form of education carried out under the guidance of a teacher in accordance with the student's inclinations and interests. Self-education is also noted as a form of manifestation of an internal need. In progressing societies, there is a constant demand for innovation, as well as original and creative ideas this in turn proves how essential self-education is. Self-education has a positive impact on the formation of qualities such as self-confidence and self-esteem in students.

Keywords: *self-education, interest, inclination, training, ability, competence, dynamism, internet, creative, cognition, reading*

Аннотация. Самообразование – это форма обучения, осуществляемая под руководством учителя в соответствии со склонностями и интересами учащегося. Самообразование также отмечается как форма проявления внутренней потребности. В прогрессирующих обществах постоянно растет потребность в инновациях, оригинальных и креативных идеях это в свою очередь доказывает, насколько важно самообразование. Самообразование оказывает положительное влияние на формирование у учащихся таких качеств, как уверенность в себе и самооценка.

Ключевые слова: *самообразование, интерес, склонность, обучение, способность, компетенция, динамичность, интернет, творческий, познание, чтение*

Hazırda bəşəriyyətin inkişafı elə bir səviyyədədir ki, bütün sahələrdə mütəxəssislərin tam və hərtərəfli inkişaf səviyyəsi çağdaş dünyanın tələbatına cavab verməsi çox vacibdir. Bunun üçün yüksək səviyyədə təhsilin olması ən vacib şərtidir.

Müasir dövrdə bir çox sahələrdəki inkişaf demək olar ki, təhsil sisteminin özünün sistematikasının dəyişdirilməsini tələb edir. Azərbaycan reallığı və dünya təcrübəsi göstərir ki, heç də hər bir orta məktəb məzununun məktəbdə aldığı standart təhsil onu öz arzularına çatdırmır. Ona görə də yuxarı sinif şagirdlərində özünütəhsil fəaliyyətinin nə dərəcədə önəmli olması prioritet kimi qəbul olunmalıdır (bunun üçün dünya təcrübəsinə nəzər salmaq kifayətdir).

Özünütəhsilin daha stimulatativ olması üçün şagirdin bacarıq və qabiliyyəti əsas götürülməklə meyl və maraqlarına uyğun istiqamətdə formalaşdırılması məqsədəuyğundur. Təbii ki, bütün sahələrdə olduğu kimi özünütəhsildə də motivasiyanın olması əsas şərtidir. Belə ki, şagird dərk etməlidir ki, onun meyl və maraqlarına uyğun olan planlarını (karyera) həyata keçirmək üçün ona lazım olan baza fənlərinin öyrənilməsi və bu sahəyə aid elmi-pedaqoji və elmi-texnologji ədəbiyyatlarla yaxından tanış olmalıdır. Şagird dərk etməlidir ki, özünütəhsil prosesi özlüyündə kifayət qədər çətin təhsil formasıdır. Ən əsası ona görə ki, özünütəhsilə maraq göstərmək istəyən şagirdlərin özünütəhsilin ən vacib ukladı – xarici dil səviyyəsi və kompüter bacarıqlarının kifayət qədər olmasıdır.

Pedaqoji və sosioloji ədəbiyyatlarda özünütəhsillə bağlı tədqiqatlar və araşdırmalar o qədər azdır ki, sanki yox səviyyəsindədir. Özünütəhsilin aktual olması üçün ən vacib şərt ona tələbat olmasıdır. Məhz bu tələbat təlimin məqsədinin şəxsiyyət yetişdirməkdən ibarət olduğu məqamlarda ortaya çıxır. Belə ki, pedaqoji və metodik ədəbiyyatların araşdırılması onu göstərdi ki, özünütəhsilə əsasən iki mövqedən yanaşılır: birinci, şagirdin sosiallaşması, intellektual səviyyənin yüksəldilməsi üçün özünüinkişaf etdirməsi; ikinci, fərddən şəxsiyyətə keçidin ən vacib şərtlərindən biri kimi qeyd edilir.

Özünütəhsil şagirdlərdə fasiləsiz olaraq bilik əldə etmək onu özünün bir gündəlik tələbatına çevirmək vərdişi yaradır. Özünütəhsil yuxarı sinif şagirdlərində müstəqil bilik əldə etməklə dünyaya baxışlar sisteminin, yaradıcı və hərtə-

rəfli düşünmək qabiliyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır:

“Özünütəhsilin məğzi ondan ibarətdir ki, şagird əqli əməyin yeni texnikası, mədəniyyəti ilə tanış olur, özünün təkmilləşməsi üzərində müstəqil olaraq işləyir. Özünütəhsil geniş pedaqoji imkanlara malikdir və yuxarı sinif şagirdlərinin hərtərəfli formalaşmasında (pedaqoji, psixoloji, fiziki, sosial-mədəni) böyük rolu vardır” [1, s. 33].

Dünyanın bir çox ölkələrində özünütəhsillə bağlı bir çox araşdırmalar aparılmış və effektiv nəticələr ortaya çıxarılmışdır.

1. “Özünütəhsil daha aktual biliklər verir. İndiki zamanda yeni ideyalar insanların şüurunda yaranır, əvvəlcə danışıqlarda müzakirə olunur, sonra bloq və məqalələrdə.

2. Özünütəhsil fərdi təlim proqramlarının tərtib edilməsinə imkan verir. Formal təlim zamanı proqram daha geniş materialın, bəzən şagirdin marağına uyğun olmayan məlumatların verilməsini nəzərdə tutur. O, yadda qalmır. Lakin buna çox vaxt və enerji sərf edilir. Özünütəhsil zamanı isə proqram şagirdin tələblərinə uyğun tərtib edilir.

3. Özünütəhsil təlim üçün daha çox motivasiya yaradır. Hərçənd ki, burada nə müəllim, nə də məşqçi iştirak edir. Maddi maraq da yoxdur. Amma buna baxmayaraq istədiyi sahəni öyrənməyə motivasiya güclüdür. Fərdiləşməyin aktual olduğu bir dövrdə özünütəhsil daha səmərəli nəticə verir. Şagird öyrəndiyinin xeyrini və nəticəsini görür, bu isə ona təlimi davam etmək üçün qüvvət verir.

4. Özünütəhsil yaxşı fikirləri öyrənməyə imkan yaradır. Müstəqil bilik mənbələri seçməklə şagird artıq özündən əvvəkilərə istinad edir.

5. Özünütəhsil şagirdin gündəlik rejim anlarını idarə etməyə imkan verir. Formal təlimdə olduğu kimi, özünütəhsildə də bunu etmək zəruridir. Lakin ikinci halda şagird özü üçün daha əlverişli vaxt tapır.” [5]

Rusiyalı tədqiqatçı O. L. Nazarovanın dissertasiya işində özünütəhsil fəaliyyəti dərinlən təhlil edilmişdir. [4]

O. L. Nazarovanın dissertasiya işinə əsaslanaraq O. L. Karpova və S. A. Anisimova “Ali məktəb tələbələrinin özünütəhsili mütəxəssislərin keyfiyyətli peşə hazırlığının şərti kimi” adlı məqaləsində qeyd edirlər ki, Britaniyada fasiləsiz peşə təhsili nəzərində Böyükklərin Təhsil

İnstitutu yaradılmışdır ki, burada da “özünütəhsillə məşğul olmağı bacarmaq” bloku fəaliyyət göstərir. İngiltərədə təlim standartlarının böyük hissəsi tələbələrin (şagirdlərin) müstəqil işinə ayrılır... İngiltərədə açıq təlim sistemi geniş yayılmışdır. Burada insanların əhəmiyyətli dərəcədə iradə, səy və bilikləri təlim fəaliyyətində tam müstəqil əldə etmək arzusunun olması tələb edilir. [3, s. 34]

Braziliyanın Rio-de-Janeyro şəhərində fəaliyyət göstərən “Şiko Anisio” məktəbinin də özünəməxsus təlim və təhsil təcrübəsi mövcuddur:

“Bu məktəb başqa məktəblərdən onunla fərqlənir ki, onun şagirdlərinin öz marağına uyğun fənlər seçmək hüququ var (riyaziyyat, Portuqaliya dili və s.). Lakin buna baxmayaraq hamı lider keyfiyyətlərinin inkişafı üzrə kurs keçməli, taym-menecmentin əsaslarını mənimsəməlidir. Bu əlavə fənlər hər şeyi dəyişir, bu məşğələlər həyatda gözəl başlanğıcdır. Bu məktəbdə sinif sistemindən imtina edilmiş, müxtəlif məkanlarda məşğul olurlar ki, uşaqlar müxtəlif şəraitdə diqqətini cəmləşdirməyi bacarsınlar və adaptasiya olunsunlar. Bu, onlara real həyatda kömək edə bilər. İdman məşğələlərində daha çox futbola, voleybola və qılınç oynatmaya üstünlük verilir ki, bu da diqqəti, reaksiyanı inkişaf etdirir, çeviklik tələb edir, uzaqgörənlik bacarıqlarını formalaşdırır. Bu vərdişlər uşaqlara həm sinifdə, həm də həyatda kömək edir. Onlar daha yaxşı oxuyurlar” [6].

“Co Fazerinin metodikası Amerika Birləşmiş Ştatlarında geniş yayılmışdır. Bu metodikanın əsas mahiyyəti şagirdlərin çətinlik və uğursuzluqlarla mübarizədə iradəli olmaqla öz məqsədinə çatmağı qeyd edir.

Amerika İllinoisində müəllim işləyən Co Fazeri öz yetirmələrinə uğursuzluqları yeniliklərin aşkar edilməsi üçün imkanın yaranması kimi təqdim edir. Məğlubiyyəti, uğursuzluqları yaşamaq onun metodikasının vacib bəndlərindən biridir. Uşaqlar anlayırlar ki, real həyatda uğursuzluq qaçılmazdır və ona düzgün yaşamağı öyrənirlər. Fazerinin dərslərində uşaqlar oxuyur, tamaşalar qoyur, filmləri montaj edir və üçölçülü (3D) printerlərdən istifadə edirlər. Bu yolla onlar taym-menecmentin (vaxtın idarə edilməsi) əsaslarını, layihələrin idarə edilməsini, bir-birini məlumatlandıraraq işləməyi, tənqidi adekvat qəbul etməyi (dostcasına, bəzən isə dağıdıcı xarakterə malik) öyrənirlər. Yanaşmanın əsas elementi

komandada işləməkdir. Uşaqlar bir-birinin fəaliyyətini tamamlayırlar: kimsə işığa nəzarət edir, kimsə dekorasiyaları fikirləşib təqdim edir. Bu, uşaqların özlərini anlamasına, şəxsən hər birinin nə istədiyini bilməsinə səbəb olur və öz potensialını istifadə edərək nəticələr əldə etməsinə imkan verir. Fazeri əmindir ki, həyatda uğur qazanmaq üçün bu vərdişlərə malik olmaq bütün uşaqlar üçün zəruridir. Əvvəlcə Amerikanın ənənəvi məktəbi Fazerinin yaradıcı işlərinə ehtiyatla yanaşırdı. Lakin şagirdlərin uğurları və emosional sabitliyi Fazerinin həmkarlarını bu yanaşmanın səmərəli olduğuna əmin etdi.” [6]

Hazırda dünya təhsil sistemində özünəməxsus yeri olan Finlandiya təhsil siyasətinin strateqlərindən olan Pasi Salberqin yanaşmaları özünəməxsusdur. O, Finlandiya təhsil sisteminin gələcəyi haqqında öz arzularını bu cür ifadə edir: “Məktəblər üzrə təhsilalanların elə bir birliyini yaratmaq ki, bütün gənclərin istedadlarının üzə çıxarılması təmin edilsin. Hər bir şagirdə öz marağı dairəsində inkişafı, biliklərini dərinləşdirmək və insanlarla qarşılıqlı ünsiyyəti üçün geniş imkanlar açılsın. Yeni məktəblər əvvəlki kimi gənclərə bilik və bacarıq verməlidir, lakin bununla yanaşı, səhvlər etməyə hazır olmağı öyrətməlidir. Onların fikrincə, səhv etməyən insan yeni və dəyərli heç bir şey fikirləşib tapa bilməz. Bunun üçün də mövcud təlim formatını dəyişmək tələb olunur. Məktəblər sonralar da fərdi təlimin imkanlarını genişləndirərək şagirdlərə qarşı daha çox dost münasibəti ilə dəyişməlidir. Fərdiləşmə müəllimlərin texnologiya və yaxud müstəqil təlimlə əvəzlənməsini nəzərdə tutmur. Əksinə, Finlandiya məktəbləri həyatda şagirdlərə lazım olan sosial vərdişlərin formalaşdırılmasında daha da təkmilləşməlidir. Bunun üçün məktəblər şagirdlərə daha maraqlı və təhlükəsiz sosial mühit təqdim etməlidir. Fərdi təlim və sosiallaşma böyük ixtisaslaşmaya aparır, lakin o, möhkəm bilik və bacarıq əsasında qurulmalıdır” [2].

Forma və müstəqillik amilinə görə özünütəhsilin iki tipi vardır: sərbəst və sistemli. Sərbəst özünütəhsil dedikdə, biz özünükamilləşmənin və yaxud hər hansı bir məsələnin şagird şəxsiyyətinin maraq və tələblərindən irəli gələn tələbatı kimi başa düşürük. İnsan bu zaman özü özünütəhsilin məqsədini və onun həcmi müəyyən edir. Sistemli özünütəhsil şagirdin təhsil aldığı məktəb tərəfindən stimullaşdırılır. Təhsil-

alan marağına uyğun verilən tapşırığı yerinə yetirir və biliklərini zənginləşdirir. Özünütəhsilin bu növündə şagird proqram tələblərindən kənara çıxır və özünü səviyyəsinə çatdırır. [7; s. 438]

Özünütəhsilin məhz sərbəst və sistemli tipləri də bizə onu deməyə əsas verir ki, şagird meyl və maraqlarına uyğun olaraq qarşısına qoyduğu məqsədə bütün hallarda çatmaq iqtidarındadır.

Məktəbli fəaliyyətin subyekti olmaqla bəzi bacarıqlara sahib olur və onlardan istifadə edir. Subyekt öz aktivliyinin strategiyasına çevrilir, məqsəd təyin edir, motivləri anlayır, sərbəst olaraq görəcəyi işləri tənzimləyir və onları dəyərləndirir, həyatı planlar yaradır. [8, s. 142] Şagirdin özü qarşısında planlar qoyması və bu planlaşmada bütün məsuliyyətin məhz subyekt olaraq onun üzərinə fokuslanması şagirddən kifayət qədər fəal olmasını tələb edir.

Özünütəhsilin əhəmiyyətli əlamətlərini İ.A. Redkovets belə səciyyələndirir:

“... Özünütəhsil fəaliyyəti könüllü prosesdir. Təlimin dərk edilməsindən fərqli olaraq özünütəhsil fəaliyyətinin əsas əlaməti onun seçim xarakterli olmasıdır...” [9, s. 7] İstənilən halda məcburiyyətin olmaması, daxili tələbatdan irəli gələn fəaliyyət üçün xarici motivasiyaya və stimula ehtiyac qalmır. Biz hələ ki, şagird özü bu fəaliyyət formasına sahib, mütləq uğur qazanılacaq (təbii ki, özünütəhsildə hazırlıq və planlaşdırma ən vacib şərtlərdəndir).

“... Müasir texnologiyalar həyatı və təfəkkür üsullarını hədsiz dərəcədə dəyişmişdir. Əvvəllər şagirdlərin bir bilik mənbəyi – müəllim var idi. Bu gün isə yüzlərlə resurslar mövcuddur və müəllim yazı taxtası qabağında onları danışmalıdır. Problem həm də ondadır ki, dünya sü-

rətlə dəyişir və bilinmir bu gün uşaqlara öyrədilən biliklər ona gələcəkdə lazım olacaqmı?” [10]

Beləliklə, cəmiyyətin inkişaf dinamikasına uyğun olaraq təhsildə müntəzəm şəkildə islahatların aparılması zəruridir. Bunun üçün alternativ məktəblər, alternativ tədris üsulları, alternativ kitablar, alternativ imtahan və qiymətləndirmə formaları, alternativ qəbul qaydaları müəyyənləşdirməyin vaxtı çoxdan çatmışdır. Dünya təcrübəsi innovativ yanaşmaların daha doğru olduğunu sübut edir. Tədqiqatlar bir daha göstərir ki, dünyanın hansı dövləti olursa-olsun orada təhsil alan şagirdlərin yarısından çoxu elmə maraq göstərmir. Ona görə də meyl və marağın üstün olduğu sahələrin birbaşa elmi bazasını hazırlamaqla bu nisbəti aradan qaldırmaq olar. Bir sözlə şagirdlərin baza bilikləri ilə paralel onların arzu və istəklərini yerinə yetirmək üçün fərdi proqramlara da yer verilməsi özünütəhsilin prioritetlərindən hesab olunur.

Nəticə. Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsili mahiyyət etibarilə onun gələcək planlarının həyata keçirilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, qarşıya məqsəd qoyulur, görülməli işlər əvvəlcədən planlaşdırılır, mənbələr dəqiqləşdirilir və nəticədə hədəfə çatma sistemətik şəkildə baş verir.

Problemə aktuallığı. Özünütəhsil özünüinkişafa xidmət etdiyindən bu təhsil formasına bütün dövrlərdə tələbat olub və olacaqdır.

Problemə yeniliyi və praktik əhəmiyyəti. Özünütəhsili həyata keçirmək üçün şagirdlər müasir informasiya texnologiyalarından istifadə bacarığına yiyələnmalı, xarici dil qabiliyyətini inkişaf etdirməli, eyni zamanda bu təhsil formasında şagirdin meyl və maraqları əsas olduğundan onların gələcək karyerasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Süleymanov, M.T Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil fəaliyyətinin pedaqoji və psixoloji əsasları //– Bakı: ARTİ Elmi əsərləri, –2021. № 4, –s.28-33
2. Будущее школьного образования Финляндии //– Bakı: ARTİ Elmi əsasları, –2021. s.88, №4, –s.33 <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.ru-90.ru/node/1541>
3. Карпова, О. Л., Анисимова, В. А. Самообразование студентов вуза как условие качественной профессиональной подготовки специалистов // Педагогика и психология профессионального образования. – 2008, № 5. – С. 34.
4. Назарова, О. Л. Педагогические условия преодоления трудностей в самообразовании студентов индустриально-педагогического колледжа: / дис. канд. пед. наук) / –Челябинск, 1997. – 148
5. Самообразование: 11 аспектов эффективности, <http://tvoyplan.com/-2013/09/30/samoobrazovanie-sekrety-effektivnosti/>
6. <http://www.ru-90.ru/node/1541>

7. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85142150583&partnerID=40&md5=1187395d7384af24c5817483e66c4fd><http://www.scoups.com/inward/record.uri?eid=-s2.0-85142150583&partnerID=40&md5=1187395d7384af24c581783e66c4fd>
8. Мищенко, Н. В. Модель процесса развития самообразовательной компетенности учащихся старших классов общеобразовательной школы // –Москва: Вестник, ЮУрГУ, –2011. №3, –с. 142.
9. Редковец, И. А. Формирование у учащихся общественно-ценностной мотивации самообразования / И. А. Редковец, –Волгоград: ВГПИ, –1986. –88 с. (с. 7)
10. <http://www.ru-90.ru/node/1541>

Redaksiyaya daxil olub: 19.05.2026